

بررسی راهکارهای افزایش تعاملات اجتماعی به واسطه معماری سرای محلات (مورد پژوهی: سرای محلات تهران)

سحر شکیب* - کارشناس ارشد معماری، دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه تهران، تهران، ایران.
قاسم مطلبی - استادیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

Evaluation of strategies of increasing social interaction through the community places architecture, case study: Tehran community houses

Abstract

Architects and urban planners have lately shown interest in increasing social interaction in a neighborhood scale. In recent years, places called "Community Place" are initialized in Tehran neighborhoods too. A community place is where community members find the opportunity to develop close-knit relationships and interact with each other. In architecture, this opportunity can originate from meeting a mandatory requirement, proceed through community members' interaction and develop to social and cultural bonds between the neighborhood residents. These are the community members who define the kind and level of the interaction. This study aimed to identify strategies for better functioning community places by means of goal-oriented architecture. Through trips to community places in three neighborhoods in Tehran as well as observations and deep interviews with top social-cultural affairs authorities and comments received from local residents, Community places' function was evaluated and solution to improve their function was proposed. It was concluded that the most efficient strategy is to create a multi-purpose or multi-functional space in which at least one mandatory requirement is met.

Keywords: community house, social interaction, relation, mixed used development

چکیده

یکی از معیارهای مورد توجه معماران افزایش تعاملات اجتماعی در مقیاس یک محله است. در چند سال اخیر اماکنی با نام سرای محله در محلات شهر تهران شکل گرفته است. سرای محله مکانی است که برای ساکنین محله فرصت انتخاب یک رابطه دوستانه و تعامل افراد را به وجود می آورد. در معماری این فرصت می تواند به وسیله رفع یک نیاز اجباری آغاز شود، با تعاملات اهالی محله پیشرفت کند و با پیوندهای اجتماعی و فرهنگی بین اهالی محله ادامه یابد. این مطالعه با هدف معرفی راهکارهایی جهت عملکرد بهتر سرای محلات به وسیله معماری شکل گرفته است. در ادبیات و مبانی نظری تحقیق حاضر از روش توصیفی - تحلیلی و ابزار گردآوری مطالعات کتابخانه ای و اسنادی استفاده شده است که در آن طی مصاحبه های عمیقی از تعدادی کارشناس امور اجتماعی - فرهنگی سرای محلات در نواحی مناطق شهر تهران و مطالعات میدانی در بررسی سه سرای محله، مشاهدات و اخذ نظر از مسئولین سرا و افراد محلی ملاک عمل تحلیل قرار گرفت. در نهایت راهکارهایی جهت عملکرد بهتر سرای محلات در باب معماری سرای محلات پیشنهاد شد. از بهترین راهکارها جهت نیل به هدف تعیین شده، ایجاد فضای چند منظوره یا چند عملکردی است به طوریکه حداقل یکی از این عملکردها می بایست در جهت برآورده شدن یک نیاز اجباری باشد.

واژگان کلیدی: سرای محله، تعاملات و پیوندهای اجتماعی، کاربری چند منظوره.

۱- مقدمه

عمیقی از تعدادی کارشناس مدیریت امور اجتماعی سرای محلات در ناحیه های مناطق شهر تهران انجام شده است. مطالعات میدانی در بررسی سه سرای محله صورت گرفت که در آن مشاهدات و مصاحبه از مسئولین سرا و افراد محلی ملاک عمل تحلیل قرار گرفت. در نهایت با نتیجه گیری از ادبیات نظری و تحلیل های انجام شده از مطالعات میدانی، قوانینی جهت عملکرد بهتر سرای محلات در باب معماری سرای محلات پیشنهاد شد.

۳- پیشینه نظری

«یان گل» زندگی در فضای میان ساختمان های شهری را فرصتی جهت افزایش تعاملات اجتماعی معرفی می کند و از لزوم اهمیت تعاملات اجتماعی در عصر حاضر صحبت به میان می آورد. در ساختار شهر تهران، شورای شهر تهران لایحه سرای محله ساماندهی مشارکت های اجتماعی در محلات شهر تهران در سال ۱۳۸۸ به تصویب رساند که طی آن علاوه بر تاکید لزوم مشارکت های افراد محلی در سرای محلات، ساختار و ارکان مدیریت محله بر اساس اهداف و کمیته های تعیین شده ۱۳ خانه تعیین شده در سرای محلات مشخص گردید. پس از آن اولین همایش شهروندی و مدیریت محله ای؛ حقوق و تکالیف در سال ۱۳۸۹ توسط اداره کل مطالعات اجتماعی فرهنگی شهرداری تهران و معاونت امور اجتماعی فرهنگی شهرداری منطقه سه در فرهنگسرای ارسباران برگزار گردید که دستاوردهای مرتبط با موضوع مطالعه در این کنفرانس بسیار حائز اهمیت است. از جمله مهمترین این دستاوردها می توان لزوم اهمیت بیشتر به معماری سرای محلات و راهکارهایی جهت مشارکت بیشتر مردم در این اماکن اشاره کرد. لایحه استقرار مدیریت محله در محله های شهر تهران در سال ۱۳۹۰ در شورای اسلامی شهر تهران به صورت مکتوب انتشار یافت که مبنی بر دستورالعمل احداث سرای محلات بر اساس اصول تعیین شده ی معماری و شهرسازی از سوی این لایحه می باشد و هدف از ایجاد آن را رفع نیازهای عمومی مردم و سیاست های توسعه شهری معرفی می کند. این لایحه به دلیل اهمیت بالا به

تعامل افراد در دنیای امروز از اهمیت بسزایی برخوردار می باشد و به تبع آن ایجاد بستری مناسب برای تعامل افراد از جمله مسائلی است که امروزه در بسیاری از طراحی ها مد نظر معماران قرار می گیرد. امروزه در شهر تهران یکی از پاسخ هایی که در مقیاس محله شهری به ایجاد این حس تعامل پذیری بیشتر، بین افراد ساکن در محله صورت گرفته است و در سال های اخیر در حال اجراست قرارداد دادن مکانی در هر محله برای تجمع، تعامل و بهسازی محله ی مذکور و پرداختن به مشکلات آن است. در خط مشی های فرهنگی و اجتماعی شهرداری تهران گفته می شود که بسیاری از مشکلات محلات می تواند به وسیله احداث چنین فضاهایی و افراد ساکن در آن محله قابل حل باشد؛ چرا که در اصول شهرسازی نیز حس تعلق به فضای استفاده کنندگان یکی از فاکتورهایی است که جهت پایداری فضا الزامی می باشد (بنتلی و همکاران، ۱۳۸۷). اما این ساختمان ها اکثراً در حوزه کاربری مسکونی و یا حوزه تجاری آن محله واقع شده اند که از نظر ساخت از معماری ویژه و مختص به خود برخوردار نیستند. جهت احداث این فضاها با این ویژگی عموماً از ساختمان های موجود در همان بافت مسکونی استفاده می شود. هدف از این مقاله بررسی ویژگی های یک بستر مناسب تعاملات اجتماعی با کاربری سرای محله است که بتواند مسیر تحقق اهداف تعیین شده شهرداری در این راستا را آسان تر کند. بدیهی است برای رسیدن به این هدف ضمن بررسی مبانی ایجاد این تعامل در چنین فضاهای کالبدی از چندین محله موجود در شهر تهران برداشت های میدانی صورت گرفته و راهکارهایی برای تحقق تعاملات اجتماعی در بافت محله های کنونی شهر تهران ارائه شده است.

۲- مواد و روش ها

در ادبیات و مبانی نظری تحقیق از روش توصیفی-تحلیلی استفاده شده است و ابزار گردآوری داده ها در تحقیق حاضر مطالعات کتابخانه ای و اسنادی می باشد. روش پیمایشی روش دلفی است که در آن طی مصاحبه

نمودار ۱. نمودار اصلی ترین نیازهای آدمی آبراهام مازلو؛ ماخذ URL

پاسخگویی دارد نیاز به تعاملات اجتماعی است. زمینه ایجاد تعامل اجتماعی براساس نظریه «یان گل» تعریف می شود. او در این زمینه، سه گونه فعالیت های بیرونی در محیط مصنوع را معرفی می کند که شامل فعالیت های ضروری، فعالیت های انتخابی و فعالیت های اجتماعی می باشند. فعالیت های ضروری آن هایی هستند که حالتی کمابیش اجباری دارند که شامل فعالیت های روزانه می باشد. فعالیت های انتخابی تمایل به انجام فعالیت در زمان و مکان مساعد هستند. فعالیت های اجتماعی در برگیرنده فعالیت هایی است برآیند آن از پیوند دو فعالیت قبل نتیجه می شود (یان گل، ۸۷).

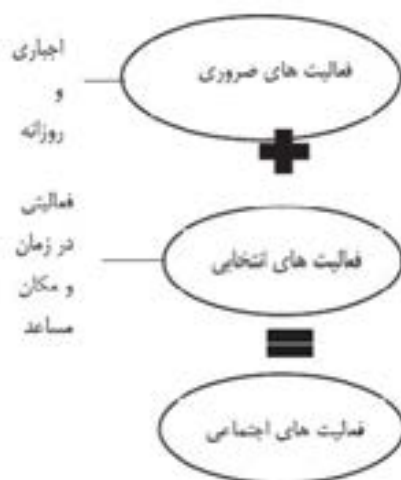
صورت خلاصه در ادامه مطالعه حاضر عنوان می گردد. اما تحقیقات در رابطه با تعاملات اجتماعی از سوی دیگر به گونه ای متفاوت با برخی از این قوانین تعیین شده، پیش می رود. فضاهای جمعی نقشی اساسی در افزایش آشنایی و تعاملات ساکنین برعهده دارند و در طبقات بالای برج افزایش ارتفاع نه تنها موجب کاهش تعاملات نمی شود، بلکه به شرط ارتباط ارتفاع با فضای باز و طبیعت افزایش تعاملات اجتماعی نتیجه بالا رفتن تدریجی ارتفاع می گردد (کشفی و همکاران، ۱۳۹۱)؛ در حال حاضر معماری سرای محلات تنها بر پایه ساختن آپارتمانی چند طبقه و ساختار فضاهای معروف به خانه استوار است و هیچ گونه معماری خاص و دارای هویتی را ندارد.

۴- ادبیات نظری

ادبیات نظری در سه فصل تعاملات اجتماعی، محله و تعاملات اجتماعی در محله بر پایه ی تحقیقات پیشین انجام می شود.

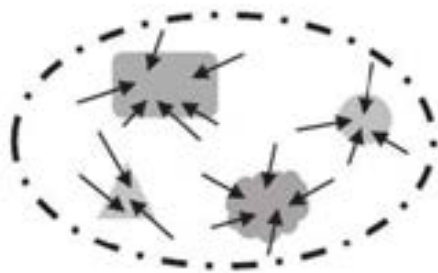
۴-۱- تعاملات اجتماعی

تعاملات و ارتباطات یکی از پایه های زندگی ما انسان هاست. منتها فضاهای شهری به ویژه در دنیای جدید آثار متفاوتی را بر کیفیت و کمیت روابط اجتماعی بر جای گذاشته است (رضایی، ۸۹). همزمان با گسترش زندگی مدرن شهری، مردم از مکان زندگی، محله مسکونی و اجتماعات محلی خود دور شده اند و تعلق خاطر به محدوده ی زندگی که خود ضامن تعاملات اجتماعی محلات است، از میان رفته است (خدائی و هودسنی، ۸۹). همچنین می توان در نگاه دیگری شکل تغییر یافته شهرهای امروز به وسیله ورود اتومبیل را عامل کاهش تعاملات اجتماعی دانست (Hung, 2006). البته باید در نظر داشت به همین نسبت نیاز به برقراری ارتباطات امروزه بیشتر شده است. هر روزه تمام انسان ها در حال برقراری ارتباط با یکدیگر هستند. ارتباطات ریشه تمام رویدادها، تعاملات روزانه، امور اجتماعی و هر چیزی است که به معاملات اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی انسان ها ختم می شود. با توجه به نمودار آبراهام مازلو یکی از اصلی ترین نیازهای آدمی که نیاز به

نمودار ۲. سه گونه فعالیت بیرونی از نگاه یان گل؛ ماخذ: نگارندگان.

۴-۲- محله

نمودار ۳. فضاهای عمومی مراکز پراکنده جهت تعاملات اجتماعی در محله‌های کنونی؛ ماخذ: نگارندگان.

ساختمان‌ها بوده و علاوه بر خانه‌ها دارای تاسیسات مورد نیاز عموم مانند مدرسه، مرکز خرید، تالار اجتماعات و تاسیساتی برای بهره‌گیری همگانی باشد (سیف‌الدینی، ۱۳۷۸)؛ همانطور که گفته شد محله‌ها به عنوان فضای عمومی نقش بسزایی در تعاملات اجتماعی افراد دارند. در گذشته نیز مانند امروز محله‌ها دارای مراکز مختلفی جهت تعامل اهالی محل بودند؛ اما تفاوت عمده که به نظر می‌رسد تعامل اجتماعی توسط این اماکن را امروزه دچار مشکل کرده است تراکم جمعیت و بزرگ شدن محلات می‌باشد. در مطالعه‌ای که در رابطه با افزایش تعاملات اجتماعی در فضاهای عمومی ساختمان‌های مسکونی انجام شده است، فضاهای جمعی ۵۰٪ در آشنایی و تعامل افراد نقش دارند (کشفی، حسینی، نوروزیان ملکی، ۱۳۹۱). در گذشته نه چندان دور فضاهای جمعی، تنها فضاهای عمومی مشتمل بر فضاهای گوناگونی چون: معابر، فضاهای باز عمومی، میداين، پلازاها، پارک‌ها، زمین‌های بازی، سواحل و کناره‌ها و سایر فرم‌های فضاهای تجمع بوده‌اند (Woolley, 2003). پیش از این هویت محله‌ها با فضاهای عمومی مشخص می‌شده است. این فضاها عموماً فضایی به حساب می‌آمدند که افراد یک محله با یکدیگر دیدار می‌کردند، با هم در آن تعامل برقرار می‌کردند و در صورت لزوم این تعامل را به پیوند نزدیک می‌کردند. بر اساس نیازهای آدمی امروزه نیز رفتارهای اجتماعی می‌بایست بر اساس همین تعاملات تنظیم و کنترل شوند که مجموعه آنها در بستر عناصر کالبدی

محله در محاوره‌های فارسی، یک واحد اجتماعی و محل سکونت آشنایی از جامعه است که به ویژه از نظر اجتماعی دارای وجوه مشترک می‌باشند. محل، به معنای، جای حلول، فرود و آمدنگاه، جا، و مکان (معین، ص ۶۲) و محله جایی برای نمود عینی آن هاست. در زبان انگلیسی نیز محله در مفاهیم مختلفی مورد توجه قرار گرفته است. در این مورد نیز محله یک واحد اجتماعی و محل اجتماع سهمی از جمعیت به منظور سکونت و زندگی است. اصطلاح «Community» به مفهوم جماعت یا گروهی است که به اصطلاح دارای وجوه مشترک می‌باشند (آریان پور، ص ۶۳) و «Neighborhood» به معنی همسایگی و مجاورت، همسایگان یک در و دیوار، اهل محل (همان) مطرح است. محله رکنی بین خانواده و شهر است و از دیدگاه شهرسازی محله عبارت است از یک بلوک شهری که از جمعیت مشخص و خدمات محلی برخوردار باشد. گرچه این تعریف از محله بیشتر تأکید بر جنبه کالبدی و فیزیکی آن دارد؛ اما با بررسی‌های تحلیلی می‌توان به کارکردهای اجتماعی و فرهنگی آن دست یافت. در واقع می‌توان گفت محله کوچک‌ترین واحد تقسیمات شهری است، به عنوان فضایی عمومی که افراد و گروه‌های اجتماعی در آن سهیم‌اند، محل تبادل افکار، اطلاعات و مکانی برای شکل‌گیری شبکه‌های اجتماعی است (Hajer and Reindrop, 2001).

۴-۳- تعاملات اجتماعی در محله

محیط کالبدی برای ایجاد انگیزش و تامین تجربه‌ها و رفتارهای انسان امکانات بالقوه‌ای دارد که قابلیت محیط نامیده می‌شود (یزدانفر، ۱۳۹۲، ص ۸). بدین ترتیب فضای یک محله می‌تواند به وسیله این قابلیت ذاتی خود پاسخگوی تامین نیاز تعاملات اجتماعی باشد. یکی دیگر از تعاریف محله را با استفاده از تعاملات اجتماعی می‌توان محدودی‌ای که ساکنان آن در ارتباط رودررو با یکدیگر زندگی کرده و در ارزش‌ها و هدف‌های ویژه مشترک بوده و در علاقه‌ها و خواسته‌ها هماهنگی دارند، یک مرکز اجتماعی دانست که مرکز استقرار شماری از

هویت محله را می سازند (Hung, 2006). هویت شهری و محله ای فرآیندی است از تعاملات، پیوندها، تعلقات محیطی و انسجام جمعی که در وضعیت زمانی و مکانی خاص، مجال تکوین پیدا می کند و باعث شکل گیری شخصیت و اصالت و در عین حال وحدت میان اجزای یک شهر می شود (محمدی، ۱۳۸۹). «جورج هیلاری» بر وجود سه اصل مشترک در تعریف اجتماع محلی تاکید می کند که عبارتند از: «۱. گستره جغرافیایی؛ ۲. پیوندهای مشترک؛ ۳. تعامل اجتماعی» (رضازاده، ۱۳۹۲، ص ۸۴).

در شهرسازی کنونی یک فضای عمومی جامع که بستر تعاملات اجتماعی کل محله و در نهایت هویت بخش شهر امروز به حساب می آید، سرای محله است. بدیهی است که در تعریف محله، مهم ترین زمینه وجود اشتراک اجتماعی و فرهنگی ساکنان آن می باشد (شیعیه، ۱۳۸۸)؛ که البته امروز می بایست مورد بازبینی قرار گیرد. اجتماع محلی به صورت خلاصه عبارت از شبکه افرادی با ارتباط متقابل است که معمولاً در یک محدوده مشخص تمرکز یافته اند (Johnston, 2001). از طرفی می توان عنوان کرد که ارتباط نیز عامل اصلی مشارکت اعضای جامعه است. تعاملات اجتماعی در سطح محله بر ساختار مدیریت شهر نیز تأثیرات بسزایی دارد. تعاملات اجتماعی اثرات بسیاری بر انسان و جامعه ی شهر نشینی دارد که از آن جمله می توان تقویت روحیه مسئولیت پذیری (منصوری، ۱۳۸۹)، تقویت هویت مکانی (منصوری، ۱۳۸۹)، قوام و دوام جامعه (رضایی، ۱۳۸۹)، تقویت فرهنگ (منیعی، ۱۳۸۹)، افزایش حس تعلق، افزایش سطح آگاهی عمومی جامعه، افزایش سطح کیفیت زندگی شهری، افزایش تضمین اجرای قوانین شهری، ایجاد و افزایش احساس اعتماد بین مردم و مسئولین (کاظمی، ۱۳۸۹) را نام برد. همچنین یگانگی حاصل از مشارکت اعضا شرط بقای جامعه است. هر چه این همبستگی بیشتر باشد، نظم اجتماعی بهتری برقرار خواهد شد. طی تحقیقات انجام شده پیشین فرآیندهایی که می تواند در افزایش مشارکت شهروندان تأثیر گذار باشد عبارت است از:

۱. «فرآیند درونی کردن ارزش های تعاملات اجتماعی»: به معنی نهادینه کردن ارزش واقعی تعاملات اجتماعی که از کودکی در سطح جامعه.

۲. «فرآیند شناخت و کاهش ریشه های اختلالات اجتماعی مرتبط با شهروندی»: به این معنی که می بایست برای ایجاد بستر مناسب تعاملات اجتماعی ابتدا مشکلات اجتماعی آن جامعه محلی را کاهش داد و یا از بین برد.

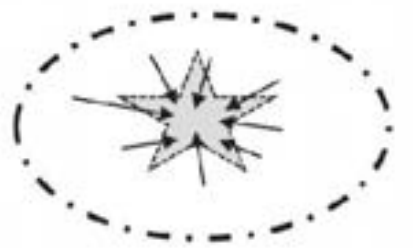
۳. «فرآیند تکوین و تقویت مفهوم جامعه مدنی»: تقویت انجمن ها، موسسات و تشکلات داوطلب مردمی آموزش دیده به عنوان بازوی رابط میان مسئولین و شهروندان (کاظمی، ۱۳۸۹).

۴-۳-۱- خط مشی های شهرداری در رابطه با مشارکت های اجتماعی در سطح محلات شهر تهران دو رویکرد مدیریت شهر در حال حاضر موجود است: اولی رویکردی که شهرداری را صرفاً سازمانی خدماتی می داند و رویکردی که از شهرداری انتظار بالاتری دارد و علاوه بر وظایف خدماتی، وظیفه فرهنگی و اجتماعی جامعه را به آن واگذار می کند (رضایی، ۸۹). امروزه در شهر تهران نیز این نگاه متفاوت به شهرداری ایجاد شده است.

با توجه به وظایف و نقش شهرداری تهران در گسترش مشارکت و حضور شهروندان در عرصه های مختلف و سیاست محله محوری و در راستای تحقق ماده ۷۱ قانون وظایف و تشکیلات شورای اسلامی کشور مصوب مجلس شورای اسلامی در جلسه ۲۲۹ شورای اسلامی شهر تهران، برای مهیا کردن شرایط و زمینه های قانونی، اجرایی و تشکیلاتی لازم در جهت شکل گیری مشارکت آگاهانه، معنادار، قاعده مند، پایدار و استفاده بهینه مدیریت شهری از سرمایه اجتماعی «دستورالعمل ساماندهی مشارکت های اجتماعی در محلات شهر تهران» تصویب گردیده است. با توجه به مفاد این دستورالعمل می بایست در هر محله شهر تهران یک سرای محله در نظر گرفته شود تا بتواند مشارکت اجتماعی را در سطح محلات افزایش دهد.

۴-۳-۲- سرای محله

سرای محله مرکزی است که در محله واقع شده، فعالیت‌ها و برنامه‌های فرهنگی، اجتماعی، آموزشی و تفریحی مرتبط با حوزه‌های معاونت فرهنگی و اجتماعی شهر تهران در آن به صورت متمرکز مدیریت می‌شود.

نمودار ۴: انتظاری که از احداث سرای محلات طبق

اهداف پیش‌بینی شده برای سرای محلات می‌رود؛ ماخذ: نگارندگان.

در حال حاضر برای سرای محلات طبق مصوبه شورای اسلامی شهر تهران ۱۳ خانه جداگانه در نظر گرفته می‌شود که هر کدام از این خانه‌ها و کانون‌های مربوط به آن موظف هستند، فعالیت‌های خاص را دنبال نمایند.

بر اساس اهداف و کمیته‌های تعیین شده

خانه ۱۳
۱. خانه ی قرآن و عترت
۲. خانه ی کتاب
۳. خانه ی فرهنگ و هنر
۴. خانه ی پژوهش
۵. خانه ی فناوری اطلاعات
۶. خانه ی علم و زندگی
۷. خانه ی ورزش
۸. خانه ی تسنیم
۹. خانه ی سلامت
۱۰. خانه ی اسباب بازی
۱۱. خانه ی کارآزمایی و توانمندسازی
۱۲. خانه ی رفاه و خدمات اجتماعی
۱۳. خانه ی دوام و ایمنی

نمودار ۳: خانه‌های موجود در سرای محلات کنونی؛ ماخذ: نگارندگان.

مردم با طرح سرای محلات زیاد نبوده ولی اکثریت به داشتن مدیریت محله ای اتفاق نظر دارند و آن را باعث مشارکت و نظارت شهروندان و کاهش مشکلات می‌دانند (منیعی، ۱۳۸۹). در مجموع سرای محلات اهداف عمده‌ای را پیگیری می‌نمایند که از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

۱. افزایش مشارکت مردمی در اداره امور شهر از طریق به کارگیری توانمندیها و ظرفیت‌های مادی و معنوی آنان و استفاده مناسب از امکانات محلات.

۲. ایجاد یک رکن اجرایی در سطح محله متناسب با رکن مشورتی و نظارتی شورایی.

۳. افزایش اعتماد و ارتباط متقابل بین شهرداری و ساکنین محلات.

۴. تطابق هرچه بیشتر تصمیمات، برنامه‌ها و فعالیت‌های شهرداری با خواسته‌ها و مطالبات اصلی و مهم مردم.

۵. تلاش در جهت احیا و برجسته‌سازی هویت و جایگاه محله‌ای.

۶. افزایش همکاری مشترک شهروندان و شهرداری در انجام فعالیتهای مختلف فرهنگی، اجتماعی و رفاهی.

۴-۳-۳- دستورالعمل ساخت سرای محلات موضوع تبصره ۵۴ برنامه و بودجه سال ۱۳۹۰ شهر تهران

• سهولت دسترسی سرای محلات؛

• تناسب کالبد سرای محله و هویت و نیازهای محله؛

• پیش‌بینی مکانی برای انجام فعالیت‌های حوزه سلامت، فرهنگی، علمی، آموزشی، تفریحی، فراغتی، سالن اجتماعات و ابنیه اداری و خدماتی مورد نیاز؛

• پتانسیل ساختمان سرای محله جهت واگذاری و خودگردان بودن آن به مدیریت محله و کارگروه‌ها.

چنانچه توضیح داده شد، این اصول مدون حتی در طراحی و ساخت سرای محلات کنونی ملاک عمل قرار نمی‌گیرند.

۵- برداشت‌های میدانی

جهت بررسی چگونگی عملکرد سرای محلاتی که با توجه به «دستورالعمل ساماندهی مشارکت‌های اجتماعی در محلات شهر تهران» ساخته شده‌اند در

محل: فضای باز مجموعه سرا پیوست به فضای سبز پارک است. فضای پوشیده مجموعه شامل: طبقه همکف: فضای ورودی، فضای تقسیم فضاها، یک اتاق ۹ متری مختص خانه کارآفرینی، خانه تسنیم و واحد ثبت نام، خانه قرآن و عترت، نمازخانه، خانه اسباب بازی، آبدارخانه، دو سرویس بهداشتی؛ طبقه اول: خانه سلامت، خانه کتاب، خانه فناوری اطلاعات، خانه پژوهش، اتاق مدیریت؛ طبقه دوم: خانه ورزش (باشگاه ورزشی)؛ طبقه سوم: آمفی تئاتر.

شکل ۲. بررسی نمونه موردی (سرای محله ولنجک)؛
ماخذ: نگارندگان.

• سرای محله زعفرانیه: این سرای محله از پیش طراحی شده در خیابان آصف، روبه روی کوچه زنبق، جنب پارک ریحانه النبی واقع است و بزرگترین سرای محله فعلی شهر تهران می باشد. فضاهای موجود در سرای محله: زیرزمین: تاسیسات، استخر، پذیرش، بوفه، مدیریت، سالن بدنسازی، رختکن ها، سرویس بهداشتی؛ طبقه همکف: بوفه، مدیریت، سرویس بهداشتی، آبدارخانه، انبار، اتاق مشاوره انفرادی، اتاق مشاوره جمعی، نگهداری و اطلاعات، منشی و انتظار، کارگاه چوب، قالببافی، سفال، علوم؛ طبقه اول: آبدارخانه، انبار، لابراتوار زبان، کلاس موسیقی انفرادی، کلاس موسیقی جمعی، کلاس نظری، کلاس کامپیوتر، اتاق مربیان، آتلیه نقاشی، عکاسی، خوشنویسی، نگارگری؛ طبقه دوم: انبار، نورگیر، فضای مطالعه، بخش مرجع، سایت کامپیوتر، تایپ و تکثیر، گالری؛ طبقه سوم: بوفه، مدیریت،

منطقه ۱ شهرداری تهران سه سرای محله به عنوان نمونه موردی مورد مطالعه قرار گرفت. همانطور که گفته شد، ویژگی اصلی این سرای محلات، هدف از ساخت آن ها بوده است که مطابق با قوانین و با هدف سرای محله بودن طراحی شده اند و صرفاً حاصل تغییر کاربری نیستند. پس از مشاهدات دقیق، انجام مصاحبه از مدیریت های این سرای محلات و استفاده کنندگان از این فضاها انجام شد.

۵-۱- بررسی نمونه هایی از سرای محلات کنونی شهر تهران

• سرای محله کاشانک: سرای محله کاشانک در خیابان شهید صبوری (امیر)، میدان دوم، انتهای خیابان کمالی شرقی واقع است. فضاهای موجود در سرای محله: طبقه همکف شامل: ۱. فضای پذیرش؛ ۲. خانه اسباب بازی؛ ۳. اتاق سلامت و طبقه اول شامل: ۱. سالن چند منظوره جلسات عمومی، نگارخانه و اتاق مشاوره و ۲. خانه کتاب و فضای مطالعه، طبقه دوم شامل: ۱. خانه قرآن و نمازخانه، ۲. خانه IT، ۳. اتاق آموزش شهروندی، ۴. اتاق جلسات کارگروه ها، ۵. خانه علم و زندگی و خانه دوام و فضای باز شامل پارکینگ و زمین چمن.

شکل ۱. بررسی نمونه موردی (سرای محله کاشانک)؛
ماخذ: نگارندگان.

• سرای محله ولنجک: این سرا در محله ولنجک و در منطقه ۱ شهر تهران واقع است و از جمله محدود سرای محلاتی است که از ابتدا با هدف سرای محله بودن، ساخته شده است. فضاهای موجود در سرای

آبدارخانه، انبار، منشی و انتظار، نورگیر، نمازخانه، سالن اجتماعات، فضای انتظار، آملی تئاتر.

به واسطه مشاهدات دقیق انجام شده در سرای محلات مشخص گردید؛ سرای محلات فعلی به شکل یک ساختمان با فضاهای تعریف شده ی متفاوت به اسم خانه هستند که برخلاف صرف هزینه زیاد و فضاهای متنوعی که برای آن در نظر گرفته شده است، برای احداث آنها شده است آنچنان که انتظار می رفته پاسخگوی تعاملات اجتماعی محله نیستند. به طور خلاصه نتایج این بررسی ها در جدول ۱ تدوین شده است.

۳-۴- نظرات مدیران اجتماعی مناطق در رابطه با چگونگی بهسازی عملکرد سرای محلات

در جلسه ای که مابین ۵ نفر از مدیران امور اجتماعی- فرهنگی نواحی مختلف منطقه ۱ شهر تهران در رابطه با نقش معماری در کارکرد بهتر سرای محلات انجام شد. مدیران به موارد ذیل اشاره کردند. نکته قابل توجه دیگر این است که سرای محلات فاقد یک تیپ معماری هستند که البته این موضوع تا حدی درست و تا حدی اشتباه است. همچنین بهتر است سرای محلات از نظر مالی خودکفا باشند و به صورت خودگردان اداره شوند. بهانه ای به عنوان یک زمینه برای ایجاد یک فعالیت اجتماعی باید وجود داشته باشد که بتواند کار فرهنگی مثبتی را شامل شود. بهترین سرای محلات در کنار پارک ها و مساجد طراحی شده اند. دسترسی ها به

شکل ۳. بررسی نمونه موردی (سرای محله زعفرانیه)؛ ماخذ: نگارندگان.

جدول ۱. بررسی نمونه سرای محلات کنونی مطابق با دستورالعمل ساماندهی مشارکت های اجتماعی محلات شهر تهران؛ ماخذ: نگارندگان.

سرای محله زعفرانیه	سرای محله ولنجک	سرای محله کاشانک	مبانی آموزشی- تربیتی
	کلاس ها	کلاس کوچکی به نام مختص همه خانه ها	
عدم تطبیق با برنامه های سرای محلات	عدم تطبیق با برنامه های سرای محلات	عدم تطبیق با برنامه های سرای محلات	مبانی عملکردی
	کلیت فضا: نشانی از سرای محله جزئیات: دارای فضای تقسیم بین برخی از خانه ها	کلیت فضا: نشانی از سرای محله بودن ندارد. جزئیات: نامناسب	مبانی فرمی
قرارگیری مناسب در مرکز محله و پارک	قرارگیری مناسب در مرکز محله و پارک	نبودن در مرکز محله و دسترسی نامناسب	دسترسی ها

گرچه فعالیت فرهنگی مناسب، خود می تواند به عنوان یک زمینه بسیار مناسب برای انجام فعالیت های اجتماعی باشد، نباید فراموش کرد که برقراری تعاملات اجتماعی از اهداف اولیه و اصلی احداث سرای محلات بوده است و نیاز به توجه بیشتری دارد و تنها ایجاد یک مرکز فرهنگسرا نمی تواند پاسخگو به اهداف از پیش تعیین شده سرای محلات باشد. اکنون به برخی از موارد قابل تامل اشاره مختصری می نمایم:

شکل ۴. نمونه ای از دسترسی های افقی و عمودی!
ماخذ: نگارندگان

شکل ۵. سکوت در فضاهای تقسیم بین فعالیت ها، می بایست توسط استفاده کنندگان رعایت شود!
ماخذ: نگارندگان.

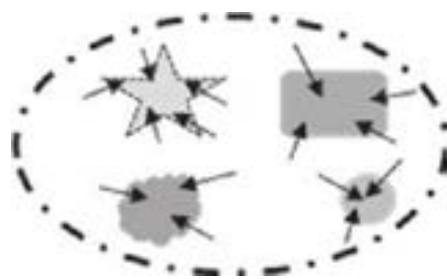
۶-۲- فضاهای چندمنظوره مکانی برای ایجاد تعاملات اجتماعی در محلات امروز
با توجه به اثبات ارتباط مستقیم افزایش تعاملات اجتماعی در سطح محله و استفاده از پتانسیل های موجود در محله از جمله فرهنگسرا، پارک، و غیره به عنوان بستر تعامل اجتماعی (خدائی، هودسنی، ۱۳۸۹)، بهتر است عملکرد دیگری در کنار سرای محلات وجود داشته باشد.

سرای محلات ضعیف پیش بینی شده اند. پیاده روهای اطراف مجموعه های سرای محلات مناسب طراحی نشده اند و از کیفیت پایینی برخوردار هستند. در فضاهای پیش بینی شده در معماری سرای محله می بایست تغییراتی ایجاد شود که با اهداف شهرداری بتواند تلفیق بهتری را داشته باشد. به عنوان مثال خانه دوام و ایمنی بهتر است به خانه دوام و بحران تغییر کاربری و تغییر نام دهد.

۶- تحلیل و تفسیر نتایج

۶-۱- وضعیت عمومی سرای محلات کنونی شهر تهران

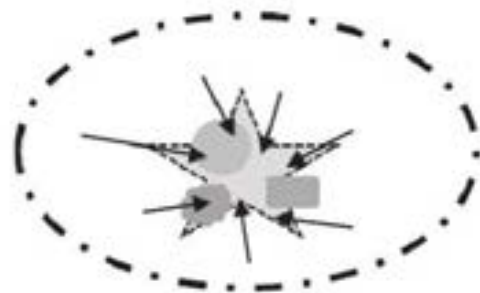
امروزه سرای محلات بسیاری در شهر تهران مشغول به فعالیت در زمینه فرهنگی و اجتماعی می باشند. به لحاظ نیاز به امکانات مناسب موجود در سرای محلات، مخاطبان این مجموعه ها روز به روز در حال افزایش هستند. اما با توجه به ساختار کنونی و فعالیت های سرای محلات، اکنون سرای محلات شکل یک مرکز فرهنگی محله را به خود گرفته اند و توجه به مرکزیت اجتماعی آن بسیار کم رنگ تر از مرکزیت فرهنگی آن است. تنها از لحاظ کالبدی در کنار یکدیگر قرار گرفته اند و هیچ وجه تمایزی بین سرای در واقع فعالیت هایی که در سرای محلات کنونی شهر تهران در حال انجام است مشابه با عملکرد یک فرهنگسرای کوچک در مقیاس محله می باشد. در سرای محلات کنونی فعالیت های بسیار محله و دیگر عملکردهای احتمالی موجود در محله وجود ندارد.

نمودار ۵. اتفاقی که در سرای محلات کنونی شهر تهران می افتد؛ مانند یک فضای عمومی محلی است که کاربری فرهنگی دارد.

از طرف دیگر توسعه امر شهرنشینی و کمبود زمین های بدون معارض در شهرها از یک طرف، و ترویج فرهنگ استفاده از فضا در ساختمان سازی به شکل غربی از طرف دیگر موجب گردید که در شهرهای بزرگ و به خصوص تهران، مالکان به احداث ساختمان های چند طبقه روی آوردند (دلخوش، ۱۳۸۱). برای این برنامه ریزی شهری همواره چند منفعت عمده نام برده می شود که موارد زیر هستند.

۱. فعالیت های شهری در ساعات بیشتری از روز در جریان خواهند بود؛
 ۲. روابط صمیمی تر اعضای خانواده؛
 ۳. کاهش وابستگی به اتومبیل؛
 ۴. کاهش سفرهای درون شهری؛
 ۵. افزایش احساس مسئولیت مردم محله به مکان زندگی خود (رابیانسکی، ۲۰۰۹).
- هماهنگی اهداف چندمنظوره سازی و اهداف تعیین شده برای سرای محلات مبنی بر افزایش ارتباطات اجتماعی می تواند در هماهنگی کالبد فضای سرای محلات تاثیر بسزایی داشته باشد. منتها باید دقت داشت که این چند منظوره سازی به هر یک از عملکردها آسیبی نرساند.

نمودار ۶. استفاده از فضای چندمنظوره در سرای محلات؛
ماخذ: نگارندگان.

در واقع در نتیجه مباحث نظری مطرح شده باید اذعان داشت سرای محله به خودی خود یک فضای تعریف شده به شکل ساختمان به حساب نمی آید بلکه باید به وسیله ی فضاهای عمومی تعریف شود تا ناخواسته افراد محله را به سوی خود جذب کند و بستری برای تعاملات

اجتماعی به حساب بیاید. این کاربری های عمومی در طرای یک سرای محله می توانند به شکل یک فضای چندمنظوره طراحی شوند.

۶-۳- راهکارهای پیشنهادی و تکمیلی جهت کارکرد بهتر سرای محلات براساس مطالعات انجام شده

- قرارگیری سرای محلات در مرکزیت جغرافیایی محله؛
- در معرض دید و عبور و مرور بودن سرای محلات؛
- قرارگیری سرای محله در کنار عملکردی مناسب در محله که مورد توجه عموم افراد محله قرار دارد. از جمله فضاهای سبز، مراکز کوچک خرید، فضای آموزشی محلی، مراکز فرهنگی محلی و یا مراکز مذهبی از قبیل مساجد؛
- نشانه گذاری فرمی و یا نمای هماهنگ جهت شناسایی بیشتر سرای محلات در محلات مختلف؛
- در نظر گرفتن اهمیت بالای ارتباطات بین افراد محله در طراحی فرم و عملکرد معماری؛
- نگاهی عمیق تر به مفهوم خانه در سرای محلات؛
- در نظر گرفتن یک فضای اداری جهت تفکیک بهتر امور اداری هر خانه با فعالیت انجام شده در آن؛
- بها دادن بیشتر سرای محلات به فضایی که مورد توجه افراد محله است؛
- در نظر گرفتن فضاهایی قابل انعطاف در فضاهای سرای محلات؛
- برنامه ریزی جهت خودکفایی مالی سرای محلات؛
- توجه به اصول طراحی ریزفضاهای خانه ها؛

۷- نتیجه گیری و جمع بندی

نیاز به تعاملات اجتماعی یکی از اصلی ترین نیازهای آدمی جهت آسایش او به حساب می آید که می بایست توسط معماران به آن پاسخ داده شود. در عصر حاضر نوع، شکل و میزان این ارتباطات اجتماعی تغییرات بسیاری کرده است. در چند سال اخیر عوامل شهرداری، معماران و شهرسازان شهر تهران وجود اماکنی با عنوان سرای محلات را جهت تعاملات اجتماعی و ایجاد پیوند در بین ساکنین محلات شهر تهران برای این منظور پیشبینی کرده اند. طبق پیشبینی ها احداث سرای محلات

جدول ۲. اصول پیشنهادی و تکمیلی جهت کارکرد بهتر سرای محلات

موضوع	راهبردها	ضروریات عملکردی	سیاست های اجرایی
قلمرو	تقویت تعاملات اجتماعی	برقراری تعاملات بین ساکنین محله	<ul style="list-style-type: none"> - ایجاد بهانه ای برای در کنار هم قرار گرفتن ساکنین محله به شکل فضایی چند منظوره - ایجاد بهانه ای برای در کنار هم قرار گرفتن ساکنین محله به شکل فضایی در کنار عملکردی که حاوی فعالیت اجباری باشد - ایجاد فضاهای باز به صورتی که افراد را ناخواسته دور هم جمع کند.
رنگ تعلق	ایجاد واکنش های احساسی نسبت به محیط	برقراری احساس مسئولیت نسبت به فضاهای جدید	<ul style="list-style-type: none"> - استفاده از افراد محلی جهت اداره فضا - ایجاد فضایی که در آن دستاوردهای علمی و عملی کاربران برای عموم به نمایش گذاشته شود. - استفاده کاربران به صورت مستمر از فضا - امکان استفاده ی خانوادگی از فضا - استفاده از نشانه های تاریخی - استفاده از نشانه های محله، به خصوص پارک - استفاده از فضاهایی دلنشین که بتوانند بهانه ای جهت بازگشت به محیط را برای کاربران فراهم آورند.
سیر کولاسیون	تامین دسترسی پیاده از نقاط مختلف	برقراری امکان دسترسی به مجموعه از جهات مختلف محله	<ul style="list-style-type: none"> - استفاده از دسترسی های آسان برای پیاده از چهار جهت شمال، جنوب، شرق و غرب مجموعه - استفاده از مسیرهای روشن و واضح برای استفاده عموم - رعایت سلسه مراتب ورود و خروج و استفاده از فضاهای مجموعه - استفاده از فضای تقسیم کلی جهت تفکیک فضای سرا و فضاهای دیگر عملکرد چند منظوره - استفاده از فضای تقسیم مابین فضاهای سرای محله - استفاده از فضای تقسیم بین عملکرد هر یک از فضاهای سرای محله - استفاده از فضاهایی روشن جهت آمد و رفت مردم - عدم استفاده از پارکینگ - استفاده از سنگ فرش در کفسازی
امنیت	تامین محیط امن برای هر فعالیت سرا فراهم سازی امنیت در شب	ساختن فضاهایی مجزا از هم برای هر حوزه عملکردی در سرا	<ul style="list-style-type: none"> - استفاده از احجام جدا از هم - استفاده از تقسیمات بین فضاها - استفاده از تمامی فضاها - دید به تمام نقاط سرا
خوانایی	ایجاد لایه بندی فضایی قابل شناسایی بودن فضاها	ساختن فضایی با تسلسل ساختن نمادها و نشانه ها در نماها	<ul style="list-style-type: none"> - استفاده از فضاهای عمومی، نیمه عمومی، نیمه خصوصی و خصوصی - استفاده از پیش فضاها - استفاده از رنگ - استفاده از نام فضاها - استفاده از پیش فضاهای متفاوت و متناسب و مشخص برای هر فضا
اقتصاد	مقرون به صرفه بودن هزینه ساخت کاهش هزینه نگهداری ساختمان	ساختن بر مبنای بهینه سازی انرژی	<ul style="list-style-type: none"> ساخت با تکنیک ساده ساخت با مصالح ساده ساختن به طوری که درآمد مجموعه از طریق خود آن تامین بشود.

(www.hamshahrionline.ir)

۹. شکیب، سحر (۱۳۹۲) مکانی برای دوست داشتن در یک محله، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تهران.
۱۰. شکیب، سحر (۱۳۹۰) همسایه بودن، پایان نامه کارشناسی دانشگاه تهران.
۱۱. شورای اسلامی شهر تهران (۱۳۹۰) دستورالعمل ساخت سرای محلات موضوع تبصره ۵۴ برنامه و بودجه، تهران، انتشارات شهرداری
۱۲. شورای اسلامی شهر تهران (۱۳۹۰) لایحه استقرار مدیریت محله در محله های شهر تهران. تهران: انتشارات معاونت هماهنگ.
۱۳. شورای اسلامی شهر تهران (مصوبه ۲۲۹ امین جلسه رسمی - علنی - فوق العاده دوره سوم). لایحه سرای محله ساماندهی مشارکت های اجتماعی در محلات شهر تهران
۱۴. فرید، سارا (۱۳۸۶) تاثیرات روانی پارک ها بر شهروندان، پیام مهندس، سال ۸، شماره ۳۷.
۱۵. معین، محمد (۱۳۶۲) فرهنگ فارسی، جلد ۵، تهران، انتشارات امیرکبیر.
۱۶. سیف الدینی، فرانک (۱۳۷۸) فرهنگ واژگان برنامه ریزی شهری و منطقه ای، شیراز، دانشگاه شیراز.
۱۷. کاظمی، احسان (۱۳۸۹) شهروندان سرمایه اجتماعی مدیریت شهری، اولین همایش شهروندی و مدیریت محله ای حقوق و تکالیف.
۱۸. کشفی، محمدعلی؛ حسینی، سیدباقر؛ و نوروزیان ملکی، سعید (۱۳۹۱) نقش فضاهای عمومی ساختمان های مسکونی بلندمرتبه در افزایش تعاملات اجتماعی ساکنین؛ مجله ی مدیریت شهری. پاییز و زمستان ۹۱.
۱۹. گل، یان (۱۳۸۷) زندگی در فضای میان ساختمانها، ترجمه شیما شصتی، سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی، تهران.
۲۰. لنگ، جان (۱۳۸۸) آفرینش نظریه های معماری، علیرضا عینی فر، سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی، تهران.
۲۱. محمدی، عبدالحمید. (۱۳۸۹) بررسی ارتقاء هویت

تاثیرات اجتماعی مثبت فرآوانی را به دنبال داشته است اما پوشش نقایص معماری این اماکن، می تواند عملکرد بهتر و موفق تر سرای محلات را به دنبال داشته باشد. مهمترین و اصلی ترین دستاورد این مطالعه این است که سرای محلات علاوه بر نیاز به طراحی معمارانه مطابق استانداردهای فضاهای تعاملات اجتماعی، نیاز به چند منظوره شدن دارد. به طوریکه فضاهای عمومی محله به صورت کمکی در کنار معماری سرای محله قرار گیرند و به نوعی با آن ترکیب شوند. پس از تحلیل های انجام گرفته، راهکارهایی جهت عملکرد بهتر سرای محلات، به صورت تکمیل قوانین پیشین پیشنهاد شده است.

منابع و ماخذ

۱. آریان پور، عباس (۱۳۶۳) فرهنگ کامل انگلیسی فارسی، انتشارات امیرکبیر، تهران
۲. برزگر، علی (۱۳۹۱) تعریف خانه های سرای محلات، اهداف و ضرورت های تشکیل آن ها. (www.valfajr15.blogfa.com)
۳. بنتلی، ای ین، آلن، مورین، پال، مک گین، سو، اسمیت، گراهام (۱۳۸۲) محیط های پاسخگو، مصطفی بهزادفر، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران.
۴. پاکدل نژاد، مصطفی و فلاح نیاسر، محمدسعید (۱۳۹۱) کارگرو های تخصصی محلات آشنایی با ساختار، اهداف، وظایف و ماموریت ها، انتشارات معاونت امور اجتماعی و فرهنگی
۵. خدائی، زهرا و هودستی، هانیه (۱۳۸۹) مشارکت شهروندی و هویت محله ای در رویکرد توسعه پایدار اجتماعات محلی، اولین همایش شهروندی و مدیریت محله ای حقوق و تکالیف.
۶. رضازاده، راضیه (۱۳۹۱) بررسی رابطه سرمایه های اجتماعی و برنامه ریزی توسعه محله مبنای مجله مدیریت شهری.
۷. رضایی، سولماز (۱۳۸۹) روابط اجتماعی در شهرها و تاثیر مدیریت محلی بر آن؛ اولین همایش شهروندی و مدیریت محله ای حقوق و تکالیف.
۸. رفیعی، زهرا (۱۳۸۸) محله گرایی و همبستگی اجتماعی.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۷ زمستان ۹۳
No.37 Winter 2015

۳۶۲

شهری در محلات شهر تهران با اجرای دستورالعمل مشارکت های اجتماعی، اولین همایش شهروندی و مدیریت محله ای حقوق و تکالیف.

۲۲. مختاری، هانیه (۱۳۸۹) توصیف محله قیطریه. اداره مطالعات منطقه یک، شرکت اندیشه سرای شهر، چاپ نشده.

۲۳. منیعی، محمود. (۱۳۸۹). تاثیر اجرای طرح مدیریت محله در نهادینه سازی فرهنگ نظارت همگانی و توسعه مشارکت شهروندی، اولین همایش شهروندی و مدیریت محله ای حقوق و تکالیف.

۲۴. یزدانفر، عباس (۱۳۹۰) فضاهای عمومی و افزایش تعاملات اجتماعی، مجله مدیریت شهری.

25. Gehl Architects APS, (2002) 'Public spaces, Public life', (www.gehlarchitects.dk)

26. Hajer, M. & Reijndorp, A. (2001) In Search of New Public Domain. Rotterdam: NAI Publishers.

27. Huang, S.-C. L. (2006), study of outdoor interactional spaces in high-rise housing, Landscape and Urban Planning 78 (3), 193-204.

28. Huang, S.-C. L. (2010), the Impact of Public Participation on the Effectiveness of, and Users' Attachment to, Urban Neighborhood Parks, Landscape Research 35 (5), 551-562.

29. Jonston, Rj. & et al (2001); the dictionary of Human Geography, Black well, New York.

30. Manohar, U. Why is Communication Important? (2012) (www.buzzle.com)

31. Mayor & Taveras. Neiborhood Association Tool Kit: A Guide to Creating a Successful Neighborhood Association; (2011) (www.providenceri.com).

32. Woolley, H. (2003) Urban Open Spaces. London: Spon Press.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۷ زمستان ۹۳
No.37 Winter 2015

۳۶۳